

І С Т И Н И

СЕНЕКА

МОРАЛЬНІ ЛИСТИ
ДО ЛУЦІЛІЯ

I

Харків
«ФОЛІО»
2020

Лист І

Сенека вітає Луцилія!

(1) Так і чини, мій Луцилію! Відвойовуй себе для себе самого, бережи і накопичуй час, який досі у тебе відбирали чи крали, який марнувався. Сам переконайся в тому, що я пишу правду: частину часу у нас відбирають силоміць, частину крадуть, частина марнується. Але найбільша ганьба наша — втрата часу з нашої власної недбалості. Придивись уважно: найбільшу частину життя витрачаємо ми на нікчемні справи, чималу — на неробство, і все життя — не на ті справи, що потрібно. (2) Чи назвеш ти мені такого, хто цинив би час, хто знав би, чого вартує день, хто розумів би, що помирає з кожною годиною? В тому-то і біда наша, що смерть ми бачимо попереду; а більша частина її у нас за плечима, — бо скільки років життя минуло, всі належать смерті. Чини ж так, мій Луцилію, як ти мені пишеш: не марнуй жодної години. Утримаєш в руках сьогоднішній день — менше будеш залежати від втрашеного. Бо ж, поки будеш відкладати, все життя і промайне. (3) Все у нас, Луцилію, чуже, один лиш час наш. Тільки час, який вислизає і тече, дала нам у володіння природа, але і його хто хоче, той і відбирає. Смертні ж

нерозумні: отримавши щось дріб'язкове, дешеве, яке легко відшкодувати, вони дозволяють виставити собі рахунок; а ті, кому приділили час, не вважають себе боржниками, хоч якраз часу і не поверне навіть вдячний.

(4) Може, ти запитаєш, як чиню я, якщо наслідуюсь тебе повчати? Признаюсь щиросердно: як марнотрат, ощадливий в підрахунках, я знаю, скільки втратив. Не можу сказати, що не втрачаю нічого, але скільки втрачаю, і чому, і як, скажу і назву причини моєї бідності. Справа зі мною виглядає так само, як і з більшістю тих, хто не через власні вади дійшов до злиденного життя; всі мені прощають, ніхто не допомагає. (5) Ну так що ж? По-моєму, не бідний той, кому досить і найменшого залишку. Але ти вже краще бережи своє надбання зараз: бо почати саме час! Як вважали наші предки, пізно бути бережливим, коли залишилось на денці. До того ж залишається там не тільки мало, але й дуже погане.

Бувай здоровий.

Лист II

Сенека вітає Луцилія!

(1) І те, що ти мені писав, і те, що я чув, вселяє мені на твій рахунок чималу надію. Ти не мандруєш, не тривожиш себе переміною місць. Бо такі метання — ознака хворої душі. Я думаю, перший доказ душевного спокою — власність жити осіло і залишатися з самим собою. (2) Але дивись: хіба читання багатьох письменників і різноманітних книг не схоже на бродяжництво й непосидючість? Слід довго залишатися з тим чи іншим з великих умів, живлячи

ними душу, якщо хочеш дістати щось таке, що в ній би залишилось. Хто скрізь — той ніде. Хто проводить життя у мандрах, у тих в результаті гостювальників багато, а друзів немає. Те ж саме неодмінно буде і з тим, хто з жодним з великих умів не освоїться, а пробігає все поспіхом.

(3) Не приносить користі і нічого не дає тілу страва, якщо її вивергають, ледве проковтнувши. Ніщо не є таким шкідливим для здоров'я, як часта зміна ліків. Не зарубцюється рана, якщо пробувати на ній різне зілля. Не зміцніє рослина, якщо часто її пересаджувати. Навіть найкорисніше не приносить користі на бігу. Якщо читати книги надмірно, вони лиш розсіюють нас. Тому, якщо не можеш прочитати все, що маєш, май стільки, скільки прочитаєш — і досить.

(4) «Але, — скажеш ти, — інколи мені хочеться розгорнути цю книгу, інколи іншу». — Попробувати багато страв — ознака пересиченості, надмірна ж різноманітність страв не насичує, а псує шлунок. Тому читай завжди визнаних письменників, а якщо надумаєш інколи відволіктися на інше, повертайся до попереднього. Кожного дня приберігай щось проти бідності, проти смерті, проти усілякої іншої напасті і, коли перепробуєш багато що, вибери одне, те, яке можеш переварити сьогодні.

(5) Я і сам так чиню: з усього прочитаного щось одне запам'ятовую. Сьогодні ось на що звернув увагу я у Епікура (бо ж я частенько перехожу в чужий стан, не як перебіжчик, а як вивідач):

(6) «Весела бідність, — каже він, — річ чесна». Та яка ж це бідність, якщо вона весела? Бідний не той, у кого мало що є, а той, хто хоче мати більше. Хіба для нього важливо, скільки у нього в скринях і в засіках, скільки він має і скільки отримує, якщо він зазіхає на чуже і вважає своїм не

надбане а те, що треба ще надбати? Ти запитаєш, яка межа багатства? Найнижча — мати необхідне, найвища — мати стільки, скільки тобі вистачить.

Бувай здоровий.

Лист III

Сенека вітає Луцилія!

(1) Ти пишеш, що листи для передачі мені віддав другові, а потім попереджуєш, щоб не всім, відносно тебе, я з ним ділився, тому що і сам ти цього не робиш. Виходить, в одному листі ти і визнаєш, і не визнаєш його своїм другом. Добре ще, якщо ти вживаєш це слово як розхоже і назвав його «другом» так же, як усіх пошукачів на виборах ми називаємо «доблесними мужами», чи як зустрічного, якщо не можемо згадати його ім'я, вітаємо зверненням «пан». (2) Та якщо ти когось вважаєш другом і при цьому не віриш йому, як самому собі, значить, ти помиляєшся і не відаєш, що є справжня дружба. У всьому намагайся розібратися разом з другом, та перш за все розберися в ньому самому. Якщо подружився, довіряй, суди ж до того, як подружився. Хто, не довіряючи настановам Феофраста, судить після того, як полюбив, замість того, щоб любити, склавши судження, ті плутають, що треба робити раніше, що пізніше. Довго думай, чи варто бути другом тому чи іншому, але коли приймеш рішення, приймай друга всією душею і говори з ним так же сміло, як із собою самим. (3) Живи так, щоб і собі самому не доводилось признаватися в чомусь, чого не можна довірити навіть ворогу, але якщо є речі, які треба тримати в таємниці, ділись лише з другом усіма тур-

ботами, усіма думками. Будеш вважати його вірним — вірним і зробиш. Часто навчають обману тим, що обману боються, і підозрами дають право бути віроломним. Чому не можу я вимовити ті чи інші слова в присутності друга? Чому мені не думати, що в його присутності я все одно що наодинці з собою? (4) Одні першому зустрічному розповідають про те, що можна повідати тільки другові, і усілякому, лиш би він слухав, викладають все, що у них накіпіло. Інші бояться, щоб і найближчі щось про них знали; ці, якби могли, самі собі не довіряли б, тому вони і тримають усе в собі. Чинити не варто не так, не по-іншому: бо вада — і вірити всім, і нікому не вірити, тільки, я сказав би, перша вада благородніша, друга — безпечніша. (5) Таким же чином на осуд заслуговують і ті, що завжди занепокоєні, і ті, що завжди спокійні. Бо і пристрасть до суєти ознака не діяльного, але неспокійного в постійному збудженні духу, і звичка вважати кожен порух обтяжливим — ознака не безтурботності, а зніженості і розпусти. (6) Тому притримай в душі слова, які вичитав я у Помпонія: «Деякі до того забились у пітьму, що неясно бачать все освітлене». Все повинно співвідноситись: і любителю спокою треба діяти, і діяльному — побути в спокої. Запитай поради у природи: вона скаже тобі, що створила і день і ніч.

Бувай здоровий.

Лист IV

Сенека вітає Луцилія!

(1) Уперто продовжуй те, що почав, і поспіши скільки можеш, щоб як можна довше насолоджуватись вдоско-

наленням і спокоєм своєї душі. Є насолода і в тому, щоб вдосконалювати її, щоб прагнути спокою; та зовсім іншу насолоду ти відчуєш, спозираючи дух, незіпсований і бездоганний. (2) Ти, певно, пам'ятаєш, яку радість відчув ти, коли зняв претексту, надів на себе чоловічу тогу і тебе було виведено на форум? Ще більша радість чекає на тебе, коли ти позбудешся хлоп'ячого норову і філософія запише тебе в число мужів. Бо ж і до цієї пори лишається при нас вже не хлоп'ячий вік, але, що набагато небезпечніше, дитячість. І це — тим гірше, що нас вважають старими, хоч в нас живуть вади хлопчаків, і не тільки хлопчаків, але й немовлят; бо немовлята бояться речей нікудишніх, хлопчаки — уявних, а ми — і того й іншого. (3) Зроби крок вперед — і ти зрозумієш, що багато що не таке страшне якраз тому, що понад усе лякає. Ніяке зло не є великим, якщо воно останнє. Прийшла до тебе смерть? Вона була б страшна, якби могла залишатися з тобою, вона ж чи не з'явиться, чи скоро буде позаду, ніяк не інакше. — (4) «Нелегко, — скажеш ти, — добитися, щоб дух знехтував життям». — Та хіба ти не бачиш, з яких нікчемних причин від нього з презирством відмовляються? Один повісився перед дверима коханки, інший кинувся з даху, щоб не чути більше, як бушує господар, третій, утікаючи, увіткнув собі клинок в живіт, тільки щоб його не повернули. Так невже, по-твоєму, добродичність не має сили над тим, що робить надмірний страх? Спокійне життя — не для тих, хто занадто багато думає про його продовження, хто великим благом вважає пережити чисельні консульства. (5) Кожного дня думай про те, щоб ти міг з байдужістю розлучитися з життям, за яке багато хто чіпляється і тримається, наче ті, яких несе

потік — за колючі кущі і гострі камені. Більшість так і мєтається між страхом смерті і муками життя; жалюгідні, вони і жити не хочуть, і померти не уміють. (6) Зроби ж своє життя приємним, облишивши усіляку тривогу про нього. Ніяке благо не принесе радощів тому, хто володіє, якщо він в душі не готовий його втратити, і над усе безболісно втратити те, про що неможливо жаліти, втративши. Тому зміцнюй мужністю і загартовуй свій дух проти того, що може статися навіть з наймогутнішими. (7) Смертний вирок Помпею винесли хлопчак і скопєць, Крассу — жорстокий і нахабний парфянин. Гай Цезар наказав Лєпіду підставити шию під меч трибуна Декстра — і сам підставив її під удар Хєреї. Ніхто не був так високо піднесений фортуною, щоб загрози її були меншими від її потурання. Не вір затишшю: в одну мить море захвилюється і проковтне кораблі, які щойно грайливо колихалися на хвилях. (8) Подумай про те, що і розбійник і ворог можуть приставити тобі меч до горлянки. Але нехай не загрожує тобі висока влада — будь-який раб може розпоряджатися твоїм життям і смертю. Я скажу так: хто з презирством ставиться до власного життя, той став господарем твого. Згадай приклад тих, хто загинув від домашніх підступів, зведений чи силою, чи хитрістю, — і ти зрозумієш, що гнів рабів погубив не менше людей, ніж царський гнів. Так яке тобі діло до могутності того, кого ти боїшся, якщо те, чого ти боїшся, може утнути кожен? (9) Ось ти потрапив до рук ворога, і він наказав вести тебе на смерть. Але ж і так ідеш ти до тієї ж мети! Навіщо ж ти обманюєш себе самого, неначе лише зараз зрозумів те, що завжди з тобою відбувалося? Кажу тобі: від миті твого народження ідеш ти до смерті. Про це маємо ми

думати і пам'ятати постійно, якщо хочемо безтурботно чекати на останню годину, страх перед якою позбавляє нас спокою у решту годин. (10) А щоб міг я закінчити листа, — дізнайся, що сподобалось мені сьогодні (і це зірване в чужих садах): «Бідність, згідно закону природи, — велике багатство». Чи знаєш ти, які межі встановлює нам цей закон природи? Не терпіти ні спраги, ні голоду, ні холоду. А щоб прогнати голод і спрагу, тобі немає потреби оббивати гордовиті пороги, терпіти похмуру пиху чи образливу привітність, немає потреби випробовувати щастя в морі чи йти слідом за військом. Те, чого вимагає природа, доступне і досяжне, пітніємо ми лише заради надлишку. (11) Заради нього зношуємо ми тогу, заради нього старіємо в наметах табору, заради нього заносить нас на чужі береги. А те, чого з нас досить, у нас під рукою. Кому і в бідності добре, той багатий.

Бувай здоровий.

Лист V

Сенека вітає Луцилія!

(1) Я радію твоїй впертості в заняттях і завзяттю, яке спонукає тебе, відкинувши все, тільки про те й старатися, щоб з кожним днем ставати кращим, і хвалю тебе за них. Будь і далі таким же впертим, тут я не тільки заохочую тебе, але й прошу. Про одне лиш хочу попередити тебе: не чини як ті, хто хоче не удосконалюватися, а тільки бути на видноті, і не чини так, щоб в одязі твоєму чи в способі життя що-небудь кидалося в очі. (2) Не з'являйся неприбраним, з нестриженою головою і запущеною бородою, не виставляй

напоказ ненависть до срібла, не стели постіль на голій землі, — не роби всього того, що робиться заради збоченого задоволення власного марнославства. Бо саме ім'я філософії викликає ненависть, навіть якщо прибічники її поводяться скромно; що ж буде, якщо ми почнемо жити наперекір людським звичаям? Нехай зсередини ми будемо інакшими у всьому — зовні ми не повинні відрізнятися від людей.

(3) Нехай не буде надто пишною тога — але і брудною теж; нехай не для нас срібне начиння прикрашене литим золотом — та не треба вважати лише відсутність золота і срібла свідченням помірності. Будемо робити все, щоб жити краще, ніж натовп, а не наперекір натовпу, інакше ми відлякуємо від себе і втікатимуть від нас ті, кого хочемо виправити. Зі страху, що доведеться наслідувати нас у всьому, вони не захочуть наслідувати нас ні в чому — тільки цього ми і доб'ємося.

(4) Перше, що обіцяє дати філософія, — це уміння жити серед людей, доброзичливість і товариськість; та несхожість з людьми не дозволить нам дотриматись цієї обіцянки. Потурбуємося ж, щоб те, чим ми хочемо викликати захоплення, не викликало сміх і неприязнь. Бо у нас немає іншої мети, як тільки жити у згоді з природою. Але протиприродно виснажувати своє тіло, ненавидіти легко досягну охайність, надаючи перевагу неохайності, обирати їжу не тільки дешево, а й грубу та огидну.

(5) Тільки потяг до розкоші бажає одного лиш вишуканого, — та тільки безумство уникає недорогого і загально прийнятного. Філософія вимагає помірності — не тортур; а помірність не повинна бути неодмінно неохайною. Ось міра, яка мені до душі: нехай в нашому житті поєднуються добрі звички із звичками більшості, нехай люди дивуються йому, але визнають. —

(6) «Як же так? Невже і ми будемо робити, як всі інші, і між ними і нами не буде ніякої різниці?» — Буде, і дуже велика. Нехай той, хто придивиться до нас ближче, знає, наскільки відрізняємось ми від натовпу. Нехай той, хто увійде в наш дім, дивується з нас, а не з нашого посуду. Великий той, хто глиняним начинням користується як срібним, та не менш великий і той, хто срібним користується як глиняним. Слабкий духом той, кому багатство не під силу.

(7) Та хочу і сьогодні поділитися с тобою моїм невеликим прибутком: я знайшов у нашого Гекатона, що покінчити з усіма бажаннями корисно нам для зцілення від страху. «Ти перестанеш боятися, — говорить він, — якщо і надіятися перестанеш». Ти запитаєш, як можна зрівнювати такі різні речі. Але так воно і є, мій Луцилію: хоч здається, що між ними немає нічого спільного, насправді вони пов'язані. Як один ланцюг з'єднує сторожа і бранця, так страх і надія, такі не схожі між собою, приходять разом: слідом за надією з'являється страх. (8) Я і не здивуюсь цьому: вони обоє властиві душі невпевненій, яка тривожиться очікуванням майбутнього. А головна причина надії і страху — наше невміння пристосовуватися до дійсності і звичка посилати наші помисли далеко вперед. Так передбачення, найвеличніше з наданих людині благ, обертається злом. (9) Звірі втікають тільки при небезпеці, а після втечі більше не відчують страх. Нас же мучить і майбутнє і минуле. З наших благ багато які нам шкодять: так пам'ять повертає нас до пережитих мук страху, а передбачення попереджає про муки майбутні. І ніхто не буває нещасним тільки від нинішніх причин.

Бувай здоровий.

Лист XVII	51
Лист XVIII	54
Лист XIX	58
Лист XX	61
Лист XXI	64
Лист XXII	68
Лист XXIII	72
Лист XXIV	75
Лист XXVII	82
Лист XXVIII	85
Лист XXIX	87
Лист XXX	90
Лист XXXI	95
Лист XXXII	98
Лист XXXIII	99
Лист XXXIV	102
Лист XXXV	103
Лист XXXVI	105
Лист XXXVII	108
Лист XXXVIII	109
Лист XXXIX	110
Лист XL	112
Лист XLI	116

Лист XLII	118
Лист XLIII	121
Лист XLIV	122
Лист XLV	124
Лист XLVI	127
Лист XLVII	128
Лист XLVIII	133
Лист XLIX	137
Лист L	140
Лист LI	143
Лист LII	146
Лист LIII	150
Лист LIV	153
Лист LV	155
Лист LVI	158
Лист LVII	162
Лист LVIII	164
Лист LIX	174
Лист LX	179
Лист LXI	180
Лист LXII	181
Лист LXIII	182
Лист LXIV	185

Лист LXV	188
Лист LXVI	194
Лист LXVII	207
Лист LXVIII	211
Лист LXIX	215
Лист LXX	216
Лист LXXI	223
Лист LXXII	233
Лист LXXIII	236
Лист LXXIV	240
Лист LXXV	250
Лист LXXVI	254
Лист LXXVII	264
Лист LXXVIII	269
Лист LXXIX	278
Лист LXXX	283
Лист LXXXI	286
Лист LXXXII	294
Лист LXXXIII	302